

وحید رزاق

اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ براہوئی، یونیورسٹی آف بلوچستان، کوئٹہ۔

براہوئی خلقی شاعری ناصنف آک، اسے جانچ کس

Waheed Razzaq*

Assistant Professor, Department of Brahui, University of Balochistan, Quetta.

*Corresponding Author: waheed.brahui@um.uob.edu.pk

A Research Review of the Genres of Brahui Folk Poetry

This article explores the diverse forms of Brahui folk poetry, a vital component of the oral tradition of the Brahui-speaking communities in Balochistan and surrounding regions. Rooted in centuries-old cultural practices, Brahui folk poetry encompasses a wide range of genres, including Loli (lullabies), Nazenk (love songs), Leko (epic and heroic ballads) and ritualistic verses used in weddings, mourning, and seasonal celebrations. Each genre reflects the social values, historical consciousness, and emotional expressions of the Brahui people. The study examines the structural characteristics, thematic elements, and performance contexts of these poetic forms, highlighting their role in preserving collective memory and reinforcing cultural identity. By documenting and analyzing these traditions, the article contributes to the broader understanding of indigenous literary forms and the need for their preservation in the face of modernization and linguistic decline.

Key Words: *Brahui, Folk literature, Folk poetry. Genres of Brahui folk poetry.*

براہوئی ادب نا اولیکو دور خلقی ادب پاننگ۔ خلقی ادب ٹی نئے خلقی قصہ، متل، چاچا، وساہت و بجاہی
تون اوار ہر اگر اکل آن زیات نظر بریک او خلقی شاعری۔ براہوئی خلقی ادب ٹی خلقی شاعری نا اسے بھاز بھلو کچ کس
تخلیق مسونے۔ دا خلقی شاعری سینہ بہ سینہ سفر کریسہ نئے ہسکان سر مسونے۔ خلقی شاعری نا تخلیق کرو کا ک

نناپہوال، بزغر، شوان و خلقی آئیٹیک مسونو۔ خلقی شاعری مرے یا خلقی نثر ناسخ آک دافنا تخلیق کرو کا تا پن نا باروٹ کس سٹی اف۔ اودا ہم معلوم اف کہ ننا خلقی ادب نادا مڈی ہر اتم تخلیق مسونے۔ براہوئی خلقی شاعری نابناء نا باروٹ افضل مینگل تینا کتاب ٹی نوشتہ کیک۔ ”براہوئی لوک ادب یا شاعری ناہچو تعین متنے۔ نہ دامن ارے کہ کس داناوخت نا تعین کنگ کیک۔ بحر حال دا بھاز قدیم و متکھن اوہیت سے۔“ (مینگل، ۲۰۰۴، ۳۷)۔ خلقی شاعری نا جاج آن پدن داپانگ کینہ کہ دا خلقی شمیرک وخت تون اوار اوار جوڑ مریسہ کریو۔ اتیکہ خلقی ادب ہر دور ٹی تخلیق مریک۔ دافنے جوڑ کرو کا منہ بندغ افس بلکہ ہر دور نابندغ آک داشمیر تا مصرع غاتے ودیفسہ کریو۔ ہنداسوب آن ننے خلقی شاعری ٹی جدید دور ناگڑاک دہنک، بجلی، لاری۔ ٹینکی و پین چندی لوز آک نظر بریرہ۔

براہوئی خلقی شاعری ناصنف آک

براہوئی زبان ٹی خلقی شاعری ناسہ بھاز بھلو کچ کس ساڑی ارے۔ خلقی شاعری ٹی دنیا جہان ناقصہ، واقعہ، رزمیہ (جنگی)، حسن و عشق، مہر و مابت، اوار، جتائی، غاووگہ، ٹوک و ٹکار پنت و رمانشت، وساہت، مثل داڑسکان کہ مذہبی، اخلاقی موضوع تے آن بیدس لوی، زہیری، مودہ ہر وڑ ناخیالاک پیش کننگانو۔ لینکو، لولی، لیلی مور، برنا نا، بلو ہالو ہالو ہالو، مورو، مودہ، لیلڈولاڈو، نازینک، زہیری براہوئی خلقی شاعری نا بھلا صنف آک او۔ لینکو۔

لینکو نا براہوئی خلقی شاعری ٹی تینا اسہ جتا و درو شم کسے لینکو ننا خلقی شاعری ناسہ بھاز خاص وزیا و صنف کسے۔ لینکو تینا اسہ عزیز یا سنگت کسینا مری او جتائی کن پاننگ۔ لینکو براہوئی خلقی شاعری نا خاص اورنگ کسے ہندا خاتراں براہوئی خلقی شاعری ٹی لینکو ننا اسہ بھلو کچ کس ساڑی ارے۔ لینکو ناصنف نا باروٹ محمد افضل مینگل پاک، ”لینکو نناہمو قدیمی آصنف کہ دادے بنگ تون اسہ عجیبو کیفیت کس بندغ محسوس مریک۔ داناہمو صنف کہ ہانیکو ام ہندا نا وزن اٹ پاننگ۔ لینکو نا وزن آگہ نن ارن تونے زیات دانا لینکو و آخریکو مصرعہ ہم وزن نظر بریرہ کہ اونا نیام نا مصرعہ نا وزن مچٹ زیات۔“ (مینگل، ۱۹۹۴-۲۰)۔ لینکو زیادہ تر ننے مسہ مصرعہ ٹی نظر بریک۔ دہنک ”دیرے کو شک نا

سنگتے ختنوٹ

بدلینگا ہوش کنا

ہندن اسہ پین لیکو کسے کہ

”واسے چیلونا

زہیر کریٹ بسٹ

خن تے کہ نیلونا“

(مینگل-۲۰۰۰-۴۶)

ہندن اسہ پین لینگو سے نامصرعہ کسے کہ

”بسٹ بکیران

دیدہ کناؤ نیانا

کورٹ زہیر آن“ (مینگل-۱۹۹۴-۲۱)

لولی۔

لولی اسہ ہندو خلقی شیر کس مریک کہ ہر ادے لمہ غاک تینا چناتے خاچنگ ناوخت آپارہ۔ ہندن لولی
خلق شاعری ناموصفے ہرائی لمہ تینا چناتے نیک دعا کریمہ نازیک۔ لولی ٹی چناتا آخت اوناسر سہی کن دعا وانا
حسن و جمال ناصفت کنتنگ۔ داکان بیدس، جوزہ غاتا معصومی، سادہی، جس، است پسندی، جی آزند ناگند، راج نا
حال احوال ایلو خلقی شیر آتیا مبار ”لولی“ ٹی ہم در شان مریرہ“ (شاهوانی، ۲۰۱۰-۸۴)۔ لولی ٹی لمہ تینا چناتے نازیفسا
اونامرنا بھلی، بہادری عقل ناصفت اے یک ہنداکان چناتینا لمسی آزان آن ہم واقف مریک۔ ہندن اسہ لولی سے
ٹی لمہ تینا چناتے نازیفسا پانک کہ

”لولی جی لولی لعلی کہ لولی

نے آتوروک پیر اتا جولی

لولی جی لولی چھکا مل

لمہ ناتینا است نا خل

لولی جی لولی چھکا چھناتے

لمہ ناتینا دولت دنیائے

لولی جی لولی چھکا مارے

لمہ ناتینا خیس ناہارے“

(مینگل-۲۰۰۵-۲۰۲)

اسہ پین لولی کسے ٹی لمہ تینا چنائے نیک دعائریہ پاک کہ

”لولی نے چنالولی لول

لولی پھل کنالولی لول

لولی ایتو نے نیک کس مر

راج ناتینا مر شربر

لولی نے چن لولی لول“

(مرز ۲۰۰۳ء ۱۴)

لیلی مور۔

لیلی مور ناپہ غاتے ننا پہلوال آ مخلوق بھاز شوق اٹ پانک۔ لیلی مور خلقی شاعری ناہمو صنف اے ہرائی
محبوب نازیائی، اونا صفت مریک۔ داکان بیدس راج ناہر موضوع ناپہ غاک نظر بریرہ۔ لیلی مور ناپہ غاتا باروٹ محمد
افضل مینگل تینا کتاب ”لیلی مور“ (۱۹۹۱) ٹی لکھک کہ خوشی مرے یا غمی، جتائی مرے یا کہ اوارى مرے یا، تنکین و
وتاخ، سیل مرے یا تیرمہ، دوست کسے نا انتظار مرے یا اوڑتون ملاقات، شوان گئے تو مرے یا گرودوٹی بٹ کسے آ
تو لوک، بگت مرے یا بزغر، نیازی مرے یا نرینہ، مار مرے یا مسٹر، جھالاوان ناگھٹ و تلاراک مریر یاسار اوان نامش
وجنگلاک، کچھی نا پٹ و میدانک مریر یا چانچی نارگستان و گیاوانک ہر جاگہ مخلوق لیلی مور ناپہ غاتے بھاز شوق اٹ
پانک بھاز وخت داپہ غاک جوابی وڑاٹ ام پانگیرہ۔ لیلی مور ناپہ غاک خلقی شاعری نا ایلو صنف آن بار بھاز زیات
ننے نظر بریرہ۔ ہر انا چندی ٹپہ غاک مچ مسونو و بھاز اپہ غاک تہ اینو ہم ننا پہوالی مخلوق ناسینہ غائیٹی او۔ لیلی مور ناگڑاس
ٹپہ داوڑاریر۔

”برواکنا لیلی مور رنگ نارے پروالی

ہیٹ ناپائے ہنگو نے تاس ارے خروالی

برواکنا لیلی مور قربان ناجپ آتا

کاٹم کنا تمپک نن دے ناہپ آتا

جی کنا لیلی مور پھل آنبار لڈیہ

بالادتون سیم انکا اُستاتے گڈیہ

جی کنا اولیلی ھیئتس ای پاوہ نے

مُر آن نی بریہ لوڈ آ آی چاوہ نے“

(مینگل ۱۹۹۳ء، ۳۵)

برنازنا۔

خلقی شاعری ناصنف آتے ٹی کل آن قدیم آصنف برنازنا۔ داصنف نامتکئی ناباروٹ خواجہ نادر قمبرانی
افضل مینگل ناکتب لیلی مورنا پیش لوزاٹ پانک کہ ”اولسی شاعری نا اولکیو او متکنا صنف ”برنازنا“ ے اوکان پد لیلی
مورے۔ ”برنازنا صنف ناباروٹ افضل مینگل (۱۹۹۲) تینا کتاب شوٹنگ اٹ پاک کہ براہوئی خلقی شیرتے ٹی کل
آن متکنا رنگ برنازنا پانگ۔ برنازنا مصرہ غاک چنک ویدارو۔ ولے برنازنا زیات شیرک نئے آن گیرام ہنانو۔
وخت تون اواری داٹی پین مصروع غاک بنگ ٹی او۔ برنازنا ناٹپہ غاتے ٹی ڈکال، زمی جم، عشق، محبت او ایلو
موضوع تے آوخت تون اواری ٹپہ تفنگانے۔ برنازنا منہ ٹپہ داوڑ۔

”برنازنا برنازنا

سیلے کرین ناسازنا

ہیتس کرک فی رازنا

برنازنا ہیتس کرک

زیبا گھینے نازنا

گٹ ناشیلٹ سازنا

اُستے دریس فی بازنا

برنازنا ہیتس کرک

دیرے وہو کاماس نا

دیتے کُنین تن تاس نا

جان تہ مثیل اٹ کاس نا

برنازنا ہیتس کرک

آلم کناپٹ و جل اٹ

نے آبرپوہ شونق و گل اٹ

خلپیس کے مرآن خل اٹ

برنازناہیتس کرک“ (مینگل ۱۹۹۲-۱۵-۱۶)

بلوہالو یا بلوہالو

ہالوناشر تے نیٹیک دیرہ تون پارہ ہالو نیٹری تا پارو کو صنف کئے۔ انتیکہ بلوہالو خلقی شاعری ناہمو صنف ء ہر ادے سانگ برام، شش و ایلو خوشی و شاد گامی ناوختا پارہ۔ بلوہالو یا بلوہالو ہمیشہ شعر نا اول سرٹی بریک او مصرع نا آخر ٹی بک۔ دا صنف ٹی بادشاہ ناقد و کاٹ، دانائی و دلیری نا صفت کئے کیرہ ہندن برامی ناہت، زیور و پچ آتا ذکر ہم بریک۔ ہندن بلوہالو ناشر تے ٹی برامی و بادشاہ نا سیالا تا پرن تے ہم الیرہ۔

”بلوہالو کو ایلیم نا جن ء

بلوہالو کو بوت ء نا پرن ء

بلوہالو کو بونک وندارہ

بلوہالو کو سلمہ و ستارہ

بلوہالو کو چاپ نا پیری

بلوہالو کو ایلیم نا خیری

بلوہالو کو بوز بیانا پھلی ء

بلوہالو کو برامی نا ٹلی ء

بلوہالو کو لیلی نا چاپ ء

بلوہالو کو داکو نا تا پ ء“ (مینگل ۱۹۹۲، ۷۵)

مورو۔

مورو ہم براہوئی خلقی شاعری نا اسہ خاص و صنف کئے، او دا صنف کئے جہالاوان نا مخلوق پاک، مورو نا باروٹ محمد افضل مینگل (۱۹۹۳) پاک کہ مورو نا اول سرنا مصرعہ گو نڈ ء او گڈیکو مصرعہ تہ مرغن مریک۔ مصرعہ غاک ایلوز بان تا صنف آتا وزن اٹ نئے ڈو بفسہ مکہ وڑو ڈولٹ افٹے آن بھاز خٹک ء۔ اسہ مورو کئے کہ ”مومل آبر یوہ

مورو خلیوہ نے کے نن و دے رڑ یوہ

دادے چلو نے

وس کریٹ بھازای ڈو بتو چلو نے

زندے گل آبنار

استانتختا نے چنکی ناپھل آبنار

دو کنال آئے

دھرتی آن کوراٹ استانتختا نے

بریوہ شمتے ٹی

پچاڑی نادے تیٹی شاناکے غم تیٹی“ (مینگل-۱۹۹۳-۱۱۶)

لاڈو، لاڈو، لاڈو

دانشیرتے برام ناوخت آپارہ مطلب دا خوشی ناوخت آپارو کو صنف کسے ہر ادے زیات نیٹیک پارہ۔

لیلاڈو لاڈو براہوئی نااسے وزن کس ہم ارے انتیکہ دا خوشی و شاد کامی ناوخت آپارو کو شعر ءو لے اصل اٹ دا قک ننا

زبان اٹ وزن کن ہم بریرہ۔ دہنکہ اسہ جاگہ کس بریک۔

”بسوٹ نے آ

باسنادے آ

لے لڈے لاڈو

استنتاھندس

جعفر نابندس

لے لڈے لاڈو“ (مینگل-۱۹۹۳-۱۰۸)

خوشی و شاد کامی، سانگ و برام ناوخت آپارو کو اسہ شیر کس دہن ء۔

”دوک نا حنامی ساہ کنا

پوسکن برامی ساہ کنا

لاڈو لے لڈے لیلاڈو

دستار ناول آک ساہ کنا

ورناتامل اک ساہ کنا

لاڈے لے لڈے لیاڈے“ (میگل۔۲۰۰۳، ۱۲۱)

نازیک / نازیفنگ۔

نازیک یا نازیفنگ براہوئی خلقی شاعری ناسہ خاص اوصنف اسے ہرائی برام ناوخت آبادشاہ و برامی ءنا زیفنگ۔ سانگ ناوخت آساگی اے او برام ناوخت برامی اے نازیفیرہ برام ناوخت آنیٹیک دیرہ تون اوارپہ ام پارہ کہ داہپہ غاک جوابی وڑٹ ام پانگہ۔ داموقع غابادشاہ و برامی ناسیال عزیز آتا ام پن تے ہلیسہ بادشاہ و برامی ء نازیفیسہ شیر پاریسہ کارہ۔ ”قلعہ تفنگ ناوخت مرے حنام بندی ناوخت مرے یار خصتی ناوخت ہر موقع غانیٹیک دیرہ دوٹی پاریسہ کارہ۔ نازیک یا نازیفنگ نیٹی تاپارو کو صنف اسے“۔ (محمد، ۲۰۱۷-۲۸)

اسہ نازیک اس داوڑی ء،

”برکنالیلی مور نازیفوننتے نے

مونے نے بڑا کر دیدار کیو خنتے نے

دا پار آن جوہان اے اے پار آن کشانے

سگت ناجتائی است اے کہ ہشانے

اونٹھپ آتا داروئے درمان اے

لیلی ناجتائی است آکہ ارمان اے

سبی آہنپارہ سبی اے پشی آ

قربان ای مریوہ خنتے کے نے نشئی آ

چلم اے کشیوہ پھلی آئل اے تہ

دشمن کہ سلوک اے اللہ جان خلتے تہ“ (حسنی، ۲۰۰۷، ۱۳۸)

مودہ۔

مودہ براہوئی خلقی شاعری ناہمو صنف ء ہر اے مرک آن گڈ پاننگ ہند اسوبان داخل آن نمکین آ صنف ء۔ مودہ ء عربی اور دوٹی مرثیہ پارہ، ہندن فارسی ٹی مویہ، بلوچی ٹی موتک پاننگ۔ مودہ ناوخت آنیٹیک

مچ مریرہ، شیرتے پاریسہ اوہو غیبہ کارہ۔ براہوئی خلقی شیرتے ٹی بیبل ناشیر مشہورء کہ برام ناوخت آ بیبل قلعہ ٹی
مریک توہمو تم مولہ ناجل بریک اودے دیر دیک۔ اونا کینگ آن پد بیبل نامودہ پاننگ۔ ہر انا منہ بند داوڑا۔

”بیبل نا حنام تنخو کے

بیبل ناجن سلو کے

بیبل یرس درینے

بیبل ناڈری خلو کے

بیبل نا آڑ تھی تنخو کے

بیبل یرس درینے“ (مینگل ۲۰۰۴-۱۴۴۴)

زہیری

زہیری براہوئی خلقی شاعری ناہمو صنف یرے ہرا ٹی کہ دوست، عزیز، قریب، اہل، مار اویتنا ایلو عزیزو
قریب آتیاں مری ناوخت آ او فتنے آست آہنگ کن پاننگ۔ داصنف نا پاروک آک نیاڑیک او۔ ولے نیاڑی تیاں
بیدس شوان، بزغریک و ایلو خلقی شیرتے پاروکاک ہم زہیری پارہ۔ ننا پہلوال آ مخلوق سیل یرے ٹی کچھی وسندہ آہنارہ و سیل
ختم منگ آن پد پدی خراسان آہنگ ناوخت آ داوڑ زہیری پاریرہ۔

”زہیری تموک اُن سال نا

موسم خراسان آکانہ

اول منزل ناسیبی آن دانگے

حاجی حمل نازیارت یرے کینہ“ (مینگل ۲۰۰۴-۱۳۷۷)

ہند اوڑاسہ زہیری یرے ٹی لمہ تینا چنا کن زہیر کریسہ پانک

”پٹ اٹ جلیو کیو

دیر تون تینا چوری کن کلہو کیو

اونادیدار کن زہیر اُٹ

توسونٹ پلک آ

کاوہ تینا چوری نا خلق آ

اوانا دیدار کن زہیر اُٹ“ (مینگل۔۲۰۰۴۔۱۳۵)

حاصل

خلقی ادب نناپہوال، بزغر، شوان و خلقی آئیڈی تا تخلیق کرو کے۔ داخلی شیرک، قصہ غاک، متل و وساہتاک سینہ بہ سینہ سفر کریہ ننے ہکان سر مسونو۔ خلقی ادب ٹی ننے خلقی قصہ، متل، چاچا، وساہت و بجازی تو ن اوار ہرا گراکل آن زیات نظر بریک او خلقی شاعری۔ براہوئی خلقی ادب ٹی خلقی شاعری ناسہ بھاز بھلو کچ نس تخلیق مسونے۔ ہرائی ننے تیناراج و زندنا خوشی، غمی ہر سات ناشیر نظر بریک۔ براہوئی زبان ٹی خلقی شاعری ناسہ بھلو کچ نس ساڑی ارے۔ لیکو، لولی، لیلی مور، برنازنا، بلو ہالویا ہالو ہالو، مورو، لیلڈو لاڈو، نازینک، مودہ، زہیری براہوئی خلقی شاعری نا بھلا بھلا صنف آک او۔ ہندن دا صنف آتیا خلقی شیر تا اسہ بھلو بچ نس ننے نظر بریک۔ نن خنیدہ کہ ہر صنف نا تینا جتا و خواست او ہندن ہر صنف نا شعر تا اسہ جتا و زیبائی کسے ہر اسہ صنف نا شیر تے ایلو صنف آن جتا کیک۔ براہوئی زبان نا خلقی شاعری ے مچ کنگ ٹی خواجہ افضل مینگل نا بھلو و کسے۔ داوخت کسکان او براہوئی خلقی شاعری نا چندی شیر ے مچ کریہ کتابی وڑاٹ خوندی کرینے۔ ولے ولدا ہم خلقی شاعری ناسہ بھلو کچ نس داسکان مچ مرسیہ کتابی صورت اٹ محفوظ منگ نا خواستگارے۔

حوالہ غاک

شاہوانی، شیر، (۲۰۱۰) ”براہوئی شاعری نا بنائی سفر“۔ البرز، ارٹمیکو تاک، شعبہ براہوئی، جامعہ بلوچستان، کوئٹہ۔
حسنی، حمیرا صدف، (۲۰۰۷) ”کاپچر“، براہوئی ادبی سوسائٹی، کوئٹہ۔
محمد، منصور گل، (۲۰۱۷) ”براہوئی خلقی شیر تے ٹی ندرہ کشی ناپٹ و پولی جاج“، غیر مطبوعہ ایم فل مقالہ، جامعہ بلوچستان، کوئٹہ۔

مرزا، ظفر، (۲۰۰۳) ”بدلتے موسموں کے گیت“، براہوئی اکیڈمی رجسٹرڈ پاکستان، کوئٹہ۔
مینگل، افضل، (۱۹۹۱) ”لیلی مور“، براہوئی اکیڈمی رجسٹرڈ پاکستان، کوئٹہ۔
مینگل، افضل، (۱۹۹۲) ”شوٹنگ“، براہوئی اکیڈمی رجسٹرڈ پاکستان، کوئٹہ۔
مینگل، افضل، (۱۹۹۴) ”چوٹولی“، براہوئی اکیڈمی رجسٹرڈ پاکستان، کوئٹہ۔
مینگل، افضل، (۲۰۰۰) ”منگلی“، براہوئی اکیڈمی رجسٹرڈ پاکستان، کوئٹہ۔
مینگل، افضل، (۲۰۰۴) ”چمکلی“، براہوئی اکیڈمی رجسٹرڈ پاکستان، کوئٹہ۔

مینگل، افضل (۲۰۰۵) ”شیشلو“، براہوئی اکیڈمی رجسٹرڈ پاکستان، کوئٹہ۔
مینگل، افضل (۲۰۱۰) ”شاہپشتیر“، براہوئی اکیڈمی رجسٹرڈ پاکستان، کوئٹہ۔